

„Porta Aurea. Rocznik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego”, 21: *Pieniądże i sztuka. Gdańskie mieszczaństwo XVI wieku jako fundatorzy dzieł sztuki oraz pośrednicy w transferze wiedzy i dóbr kultury*, red. A. Lipińska, Gdańsk 2022, ss. 310, il. barwne i cz.-białe.

We *Wstępie* (s. 7–17) redaktor naukowy zeszytu, Aleksandra Lipińska, przedstawią genezę omawianego wydawnictwa. Z wyjątkiem *Polemik* wokół pracy Christofera Herrmanna (s. 295–310) jest ono owocem konferencji podsumowującej zrealizowanej w latach 2017–2019 przez Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Ludwika Maximiliana w Monachium we współpracy z Instytutem Historii PAN w Gdańsku projekt badawczy *GeldKunstNetz. Księgi rachunkowe szczebińsko-gdańskiej rodziny kupców i bankierów Loitz jako źródło do historii gospodarki i kultury Europy Północnej i Środkowoschodniej*. W jego wyniku powstała edycja online przechowywanych w Archiwum Państwowym w Gdańsku ksiąg rachunkowych firmy z lat 1566–1584. Szerokim kręgom badaczy udostępniono źródło wyjątkowe, ukazujące sieć kontaktów biznesowych (i nie tylko) wpływowej rodziny, jej rolę w upowszechnianiu nowych metod księgowości, ale również kulturę materialną, m.in. budowanie poprzez inwestycje w sztukę prestiżu elit. Wspomniana konferencja przyniosła rozszerzenie spojrzenia na rolę Loitzów w kontekście — nadbałtyckim i europejskim. Wśród opublikowanych referatów dominuje problematyka historii sztuki, w tym — zdaniem A. Lipińskiej w historiografii Gdańska niedocenianego — wieku XVI uznawanego jedynie za przedświt złotego, siedemnastego stulecia. Nie brak też jednak w tomie odniesień do kwestii gospodarczych, społecznych i kultury materialnej; uwagę skupię właśnie na nich.

Marcin Grulkowski (*Tätigkeit des Kaufmanns- und Bankhauses Loitz vor dem Hintergrund der politischen und wirtschaftlichen Lage Danzigs in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, s. 21–57) przedstawia polityczne i gospodarcze uwarunkowania działalności Loitzów w szesnastowiecznym Gdańsku, podstawy ich ekonomicznej potęgi — handel zbożem, solą, miedzią — działalność kredytową, w tym zasilanie kasy królewskiej wbrew politycznym interesom Gdańska. Współpraca z władzą procentowała skupieniem w rękę rodziny znacznych majątków ziemskich — ok. 30 wsi w Prusach Królewskich. Andrzej Woziński (*„Bidden barmhertzigen got vor...”: Some Remarks on Art Foundations and Their Prices in Late Medieval Gdańsk*, s. 58–87) analizuje program ikonograficzny i wpływ fundatorów na kształt kilku późnośrednio-wiecznych dzieł z Gdańska, m.in. zegara astronomicznego oraz ołtarzy z kościoła Mariackiego. Dla osób je zamawiających były one istotną inwestycją w wieczne zbawienie, równocześnie zaspokajającą ich potrzeby doczesne — piękna, prestiżu, reprezentacji. Koszty bywały bardzo znaczne. Dlatego fundacją całej wspólnoty było retabulum ołtarza głównego w kościele Mariackim, dzieło Michała z Augsburga (1510–1517). Inne były fundowane przez rodziny i poszczególne osoby, burmistrzów, rajców, bractwa (świeckie i religijne), cechy rzemieślnicze. Pod względem skali — również finansowej — mecenatu artystycznego Gdańsk z drugiej połowy XV i początku XVI stulecia nie ustępował takim ośrodkom jak Kraków, z zagranicznych zaś Strasburg lub miasta południowo-niemieckie.

Rafał Makała (*Die Bankiers, ihre Stadt und ihre Fürsten. Stettin als Wirkungsfeld der Familie Loitz aus der Perspektive der Kunstgeschichte*, s. 88–102) opisuje typowe dla elit mieszczańskich poczynania Loitzów — w końcu XV i początku XVI stulecia rajców i burmistrzów Szczecina — takie jak fundacje ołtarzy w patrycjuszowskim kościele św. Jakuba.

Z drugiej strony, wzniesiony w latach 1539–1547 szczeciński pałac Loitzów swą architekturą przypominał zamki rycerstwa pomorskiego, zaś niektóre elementy dekoracji jego elewacji nawiązywały do atyki pobliskiego zamku książęcego. Siedziba bankierów wyróżniała się spośród patrycjuszowskich kamienic, symbolizowała wyższość nad mieszczańskim środowiskiem a zarazem bliskie relacje z władcą.

Dwa artykuły dotyczą problematyki dekoracji kamienic mieszczańskich w Gdańsku. Tomasz Torbus (*Politische Inhalte des Dekors an den Danziger Bürgerhäusern*, s. 103–145) przedstawia umieszczane w dekoracjach fasad kamienic patrycjuszowskich z drugiej połowy XVI i pierwszej połowy następnego stulecia: triadę herbów (Polski, Prus Królewskich i Gdańska), ikonograficzne motywy antyczne i biblijne. Podkreślały one znaczenie wartości republikańskich dla Gdańska i jego status w ramach Rzeczypospolitej. Druga część artykułu stanowi przegląd politycznej ikonografii na fasadach kamienic w Polsce i Europie (od Niderlandów, poprzez Niemcy do Czech) w nieco szerszym niż w przypadku Gdańska przedziale chronologicznym (XV–XVII w.).

Anna Kriegseisen (*Colour Schemes in Façades of Gdańsk Burgher Houses of the Second Half of the Sixteenth and Early Seventeenth Centuries*, s. 146–161) omawia kolorystykę fasad domów gdańskich w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie wieku XVII. Kładzie nacisk na kwestie stosowanych materiałów i technik. W badanym okresie wyodrębnia dwa typy kolorystyki elewacji: czerwono-białą powstającą w efekcie zestawienia czerwonej cegły z jasnym kamieniem oraz fasadę o rozbudowanej dekoracji kamiennej z wystrojem malarskim, dającym wrażenie wykonania całości z kamienia. Ostatnio ukazała się jej monografia kolorystyki gdańskich domów w szerszym przedziale chronologicznym obejmującym wieki XVI–XVIII¹.

Franciszek Skibiński [*The Loitz Network and the Flowering of Renaissance Art in Gdańsk (1550–1580)*, s. 162–176], posługując się przykładem powiązanych z Loitzami rodziny Connertów oraz Dietricka Lilie, przedstawia zjawisko przenikania do Gdańska form antykizujących wypracowanych w Niderlandach, Francji i krajach niemieckich. Dzięki ich mecenatowi pojawili się w Gdańsku wybitni fachowcy — budowniczowie, kamieniarze, rzeźbiarze, m.in. z Drezna i Gandawy. Upamiętnieniom rodziny Connertów (portret rzeźbiony umieszczony w fasadzie sierocińca, epitafium w kościele Mariackim, medale portretowe) odrębny artykuł poświęciła Aleksandra Jaśniewicz-Downes [*Commemoration and Family Identity in Sixteenth-Century Gdańsk: Portraits of Members of the Connert Family (1550–1599)*, s. 202–230]. Od kiedy jeden z jej członków był inicjatorem odbudowy gdańskiego sierocińca, w przestrzeni publicznej — w różnych pod względem formy artystycznej komemoracjach — podkreślano zaangażowanie rodziny w dobroczynność.

Zjawisko wpływu szesnastowiecznych artystów gdańskich na prywatne gusta elit dużych miast Europy Środkowej spróbowała opisać Julia Freisinger (*Freundschafts- und Bildnetzwerke zwischen Danzig, Breslau und Posen im Spiegel ausgewählter Stammbücher um 1600*, s. 177–201). W pamiętnikach dwóch młodzieńców — poznaniaka i wrocławianina — wśród rycin towarzyszących wpisom przyjaciół odnalazła kilka miniatur opatrzonych monogramami lub wykazujących wielkie podobieństwo do dzieł czołowych malarzy gdańskich — Hermana Hana i Antona Möllera.

Publikację pokonferencyjną zamykają artykuły traktujące o źródle podstawowym dla badania kultury materialnej w epoce przedprzemysłowej — inwentarzach mienia. Edmund Kizik (*Danziger Nachlassinventare in der zweiten Hälfte des 16. bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts*, s. 231–252) genezę pośmiertnego inwentarza mienia wywodzi od czternasto- i piętnastowiecznych włoskich technik księgowości handlowej — prowadzenia rachunków, sporządzania inwentarza, tworzenia bilansu. Z czasem wiedza o nich trafiła do wydawanych także w Gdańsku niemieckich podręczników rachunkowości (np. Sebastiana Gamersfeldera, z 1570 r.). Badacz,

¹ Kriegseisen A. 2021.

od lat korzystający z ogromnego, liczącego tysiące spisów mienia z XVI–początku XIX w. zasobu Archiwum Miasta Gdańska, charakteryzuje bliżej zawartość rejestrów najstarszych, z końca XVI i pierwszej połowy XVII w. (ogółem kilkaset aktów). Dostarczają one informacji o nieruchomościach, zasobach gotówki i papierów wartościowych, ruchomościach, w tym wycenianych najbardziej precyzyjnie przedmiotach z metali szlachetnych oraz kolorowych — miedzi, cyny i ołowiu. Kompletny spis dopełniały z reguły zestawienia: kosztów pogrzebu, długów, wreszcie kosztów sporządzenia inwentarza. Artykuł stanowi zarazem zapowiedź powstającego, kolejnego w bogatym dorobku Autora, *opus magnum* pod wiele obiecującym tytułem „Bilans na koniec życia. Gdańskie inwentarze pośmiertne od drugiej połowy XVI do początku XIX w.”². Z ogólnymi rozważaniami E. Kizika dobrze koresponduje opracowanie Bettiny Schröder-Bornkampf (*Danziger und Lüneburger Inventare der Kaufmannsfamilie Loitz als Quelle für die Kunst- und Kulturgeschichte des 16. Jahrhunderts*, s. 253–278). Autorka ogólnie charakteryzuje zachowane w archiwach w Gdańsku i Lüneburgu inwentarze majątkowe Loitzów i familii z nimi blisko spokrewnionych, następnie analizuje zawartość trzech spisów mienia z lat 1567, 1572 i 1597 — zamożnej gdańskiej wdowy, kupca wżenionego w patrycjuszowską rodzinę z Lüneburga, wreszcie spis sreber i biżuterii odziedziczonych przez córkę tegoż. W tym ostatnim podano wartość lub wagę poszczególnych obiektów. Dane o posiadanej odzieży i biżuterii zestawia ze współczesnymi epitafijnymi wizerunkami Loitzów. Zapowiada również kontynuację analizy inwentarzy tejże rodziny z XVI i pierwszej połowy XVII w. jako źródło do historii kultury w przygotowywanej pod kierunkiem Aleksandry Lipińskiej rozprawie doktorskiej. Blok inwentarzowy kończy artykuł Aleksandry Girsztowt (*The Book Collection of the Loitz Family in the Elbląg Library: Current State of Research, Overview of the Collection, and a Supplement to the List of Prints*, s. 279–292). Autorka prezentuje księgozbiór Loitzów liczący według inwentarza z roku 1624 ok. 760 pozycji. W roku 1660 dwie trzecie tego zasobu trafiło do Biblioteki Gimnazjum Akademickiego w Elblągu.

Podsumowując, można stwierdzić, że najnowszy, tematyczny tom „Porta Aurea” ma charakter interdyscyplinarny, stanowi ważną, inspirującą lekturę również dla badaczy historii kultury materialnej, szczególnie europejskiego mieszczaństwa doby wczesnonowożytnej. Znaczeniem merytorycznym wykracza daleko poza „gdańskie opłotki”, o ile o takich w ogóle można wspominać w odniesieniu do „Złotej Bramy” Rzeczypospolitej, przez kilka stuleci zapewniającej jej łączność ze światem.

prof. dr hab. Andrzej Klonder
Instytut Archeologii i Etnologii
Polska Akademia Nauk
andrzej.klonder@gmail.com

© <https://orcid.org/0000-0002-7542-0929>

BIBLIOGRAFIA

- Kizik Edmund. 2020. *Gdańskie testamenty* reciproke i praktyka tworzenia inwentarzy mienia w XVII–XVIII w., „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 68, 2, s. 205–222.
- Kriegseisen Anna. 2021. *Kolory Gdańska. Kompozycja fasad od XVI do końca XVIII wieku*, Gdańsk.

² Por. również Kizik E. 2020.